

HANS BERTENS *Een nog altijd lezenswaardige*

Bildungsroman Over Samuel Butlers autobiografische roman *'The Way of All Flesh'*

SAMUEL BUTLER'S AUTOBIOGRAFISCHE ROMAN *The Way of All Flesh* (1903) wordt net als zijn ruim dertig jaar daarvoor verschenen *Erewhon* (1871) in Engeland gezien als een *minor classic*, dat wil zeggen, een boek met onmiskenbare kwaliteiten en ook verzekerd van zijn plaats in de canon, maar met te veel beperkingen en tekortkomingen om mee te dingen op het allerhoogste niveau.

In zowel *The Way of All Flesh* als *Erewhon* – een anagram van 'Nowhere' – lopen die beperkingen, ofschoon ze niet echt storend zijn, ook behoorlijk in het oog. *Erewhon*, dat Butler aanvankelijk anoniem publiceerde, is een niet altijd even subtiele satire op de Victoriaanse samenleving (en het verlengstuk daarvan in Nieuw-Zeeland, waar Butler een aantal jaren actief was geweest als schapenboer) in de vorm van een uitvoerige beschrijving van het fictieve land Erewhon waar de dingen nogal anders beleefd worden en georganiseerd zijn dan de Victoriaanse burger gewend was. *The Way of All Flesh*, waaraan Butler (1835-1902) werkte tussen 1873 en 1885 maar dat pas na zijn dood gepubliceerd mocht worden, heeft eveneens een satirische inslag, maar is minder beschouwelijk en veel persoonlijker dan *Erewhon*. Het latere boek is veel meer een persoonlijke en soms ook bittere afrekening met een milieu dat met

de volledige steun van een door en door conservatieve Victoriaanse samenleving alle tekenen van intellectuele rebellie en ook die van de daarmee samenhangende oorspronkelijkheid en creativiteit ziet als redenen voor tuchtiging – eerst met de tong, dan met de roede. Maar ook in *The Way of All Flesh* veroorlooft Butler zich uitvoerige beschouwingen over uiteenlopende onderwerpen en laat hij weinig tot niets aan de lezer over.

In Victoriaanse romans is de verteller niet alleen alwetend, maar heeft vaak ook, om elk misverstand te voorkomen, de onstuitbare behoefte om de gebeurtenissen die verteld worden voor de lezer te duiden. Ook Butlers verteller – een duidelijk alter ego – voorziet graag alles zelf van commentaar. De toon is daarbij overigens meestal licht, zodat de lezer zich niet steeds bij de reviers gegrepen en door elkaar geschud hoeft te voelen. Maar anders dan het merendeel van zijn Victoriaanse collega's bekommert Butler zich niet wezenlijk om de geloofwaardigheid van de gebeurtenissen die hij presenteert. Waar in *The Way of All Flesh* het levensverhaal van de jonge hoofdpersoon Ernest Pontifex afwijkt van dat van Butler zelf veroorlooft de auteur zich ingrepen die de goedgelovigheid van de lezer flink op de proef stellen. Maar ondanks alle aanmerkingen die we kunnen hebben wordt de roman terecht als een *minor classic* gezien.

The Way of All Flesh is nog steeds lezenswaard omdat het boek een klassieke *Bildungsroman* is waarin de jonge Ernest Pontifex, net als

Butler zelf geboren in 1835, zich met horten en stoten ontworstelt aan zijn milieu en uiteindelijk, na meermalen pijnlijk zijn neus gestoten te hebben, een op het oog sereen, zij het sceptisch, evenwicht vindt.

Net als Butler – ofschoon biografen hem van overdrijving hebben beschuldigd – groeit de jonge Ernest op in een akelig kleinburgerlijk en liefdeloos Victoriaans domineesgezin. Vader, voor wie net als voor de meeste vroege Victorianen elk woord van de Bijbel letterlijk waar is, voert een schrikbewind, waarin hij overigens niet veel verschilt van andere Victoriaanse vaders: *‘Mr Pontifex (...) thrashed his boys two or three times a week and sometimes a good deal oftener, but in those days fathers were always thrashing their boys.’* Moeder verafgootd haar geleerde – en vrome – echtgenoot voor wie ze zich volledig wegcijfert, maar draagt op haar eigen manier, door middel van schaamteloze emotionele chantage, bij aan de ongelukkige jeugd van haar drie kinderen. Daarnaast schuilt er achter haar timide en gedweë façade een onaangenaam egocentrisme. Bang dat ze de geboorte van een vierde kind niet zal overleven, schrijft ze een pijnlijk sentimentele brief aan haar dan nog heel jonge kinderen. Als die gevreesde bevalling probleemloos is verlopen, althans voor haarzelf – de baby overleeft het niet – gooit ze de brief niet weg, maar zorgt ervoor dat die dertig jaar later na haar dood gevonden wordt, als bewijs van de onbaatzuchtige liefde die ze altijd voor haar kinderen koesterde. Overigens verschilt ook zij niet wezenlijk van andere Victoriaanse moeders, zoals de verteller ons

laat weten: *'From enquiries I have made, I have satisfied myself that most mothers writer letters like this shortly before their confinements, and that fifty per cent keep them afterwards, as Christina did.'*

Deze verteller speelt een merkwaardige rol. Hij presenteert zich als een jeugdvriend van Pontifex Senior, maar we kunnen ons moeilijk voorstellen dat deze Edward Overton, met zijn liberale en ironische levensbeschouwing, ooit vriendschappelijk met de dorre, starre en gevoelsarme dominee heeft willen omgaan of dat Pontifex hem zou vragen peetvader van diens eerste kind te worden. Maar door zijn overigens niet al te frequente bezoeken aan de pastorie kent hij Ernest van jongs af aan en volgt hij hem in zijn jonge jaren tot hij, door een van de minder geloofwaardige ontwikkelingen in het boek, het beheer krijgt van een fortuin dat Ernest op zijn achtentwintigste verjaardag erft – zonder dat Ernest zelf of iemand anders daarvan op de hoogte is – en zo ook in een meer formeel-juridische relatie tot hem komt te staan. Uiteindelijk wordt hij Ernests vertrouwenspersoon en we moeten aannemen dat wat *The Way of All Flesh* ons over Ernest vertelt – en diens zielenroerselen worden uitvoerig besproken – door Ernest zelf eerst aan Overton is verteld.

Dat Ernest buitengewoon open is over zijn jonge jaren – eerst thuis, daarna op de gebruikelijke kostschool, en vervolgens als theologiestudent in Cambridge – blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat Overton de zojuist genoemde brief van Ernests moeder niet alleen ter inzage krijgt, maar ook in zijn relaas opneemt. Dit is overigens een

van vele punten in *The Way of All Flesh* waarop de levens van Ernest Pontifex en Samuel Butler elkaar raken. De brief van Christina Pontifex aan haar kinderen is een woordelijke kopie van een brief die Butlers moeder naliet.

Maar Butler kijkt niet alleen terug op zijn jeugd door middel van Ernest Pontifex, hij doet dat ook via Edward Overton, die als fictionele versie van de oudere Butler Ernests wedervaren van commentaar voorziet en in een wijdere, historische context plaatst. Overton is niet alleen een leeftijdgenoot van de Butler die *The Way of All Flesh* schrijft, maar is net als Butler – en uiteindelijk ook Ernest – zo bemiddeld dat hij zich volledig aan het schrijven kan wijden. Door middel van de dubbele focus die Butler zo aanbrengt – de belevenissen en gevoelens van de jonge Samuel Butler en de commentaren daarop door de volwassen Butler – komt zijn *Werdegang* prachtig in beeld. We volgen hem in zijn moeizame jaren op een kostschool – gevolgd door een waarschuwing van de oudere Butler/Overton: *‘O schoolmasters ... bear in mind that it is exactly in the disguise of such a boy as this that your future chronicler will appear.’* We zien hem opbloeien in Cambridge, waar hij zich boven verwachting intellectueel ontwikkelt maar zich ook laat meeslepen door het toen nog nieuwe evangelische protestantisme, wat Overton/Butler aangrijpt om een complete preek te reproduceren en om dat evangelisme, net als later een aantal controverses binnen de Anglicaanse kerk, niet al te gunstig af te schilderen. En we zien hem daarna, net als Butler zelf, als hulpprediker in een arme Londense

parochie, waar hij onder invloed van een zoals later blijkt hoogst onbetrouwbare collega afscheid neemt van zijn evangelisme en zich op de Anglicaanse High Church oriënteert: meer gericht op de kerkelijke hiërarchie en de uiterlijkheden van de eredienst dan op het Woord: *‘Pryer selected him as one through whom to disparage the Bible in comparison with the Church.’*

Zoals duidelijk zal zijn geworden is Overton/Butler niet bepaald een objectieve verteller. Als de toon van zijn beschrijvingen niet ronduit ironisch of satirisch is proeven we vaak een ingehouden woede, hoezeer hij ook benadrukt dat de repressie en schijnheiligheid die steeds Ernests omgeving kenmerken – thuis, op zijn kostschool, binnen de Anglicaanse kerk – meer de tijdgeest weerspiegelen dan de persoonlijke onaangenaamheid van de mensen met wie hij te maken krijgt, hoe onaangenaam sommigen daarvan ook zijn. Overton veroorlooft zich ook regelmatig luchthartige en voor zijn tijdgenoten aanstootgevende opmerkingen over zaken die voor veel van hen absoluut heilig waren. Zo vraagt hij zich af waarom de opsteller van de catechismus – die de jonge Ernest vrijwel uit het hoofd moet leren – bij dat opstellen niet wat kinderen heeft betrokken. Het is nu al te duidelijk dat de man niet bepaald op kinderen was gesteld. En als Ernest, als kersvers evangelisch protestant, zich afvraagt of hij nu wel mag blijven roken, leidt dat tot een hilarische passage over de apostel Paulus en diens afkeer van de meer zinnelijke geneugten. Omdat Ernest zich niet kan voorstellen dat Paulus roken toegestaan zou

hebben, vraagt hij zich af of het feit dat Paulus het niet expliciet verboden heeft mag gelden als diens stilzwijgende toestemming. Maar Paulus kon in dit geval alleen maar zwijgen omdat er in zijn tijd nog niets te roken viel. Maken we, als we roken, dan niet misbruik van een toevallige historisch omstandigheid? Maar is die omstandigheid wel zo toevallig? Heeft God het niet opzettelijk zo geregeld dat Paulus niets kon weten van roken en tabak en heeft Hij zo niet voorkomen dat Zijn zo trouwe dienaar er een veto over uitsprak? Dat is dan weer *'rather hard on Paul, considering all he had done for Christianity'*. Ernest worstelt tevergeefs met dit theologisch drijfzand en bezwijkt uiteindelijk pragmatisch voor de verleiding van de pijp die hij al danig mist.

Net als Butler verliest Ernest zijn geloof als hij eenmaal met de dagelijkse praktijk in een parochie wordt geconfronteerd. Butler laat hem overigens op een nogal drastische manier volledig ontnuchterd raken. Als Ernest, geestelijk al in het ongerede door een toenemende twijfel, een halfhartige poging doet om een eerbare huisgenote, die hij voor een prostituee aanziet, tot fysieke handelingen uit te nodigen, loopt een en ander zo mis dat hij ten onrechte in de gevangenis eindigt, wat tot een op zich niet onwelkome totale breuk met zijn ouders leidt – een breuk die Butler zelf met een emigratie naar Nieuw-Zeeland had bewerkstelligd. Wat Butler tegenover het orthodoxe protestantisme stelt is verrassend modern voor de jaren waarin *The Way of All Flesh* ontstond. Het lijkt geen twijfel dat hij

zelf, bijna als een goede Victoriaan betaamt, ook zijn excentrieke kanten had – zo vulde hij een heel boek met de hypothese dat de Odyssee geschreven was door een jonge Siciliaanse en keerde hij zich af van Darwin ten faveure van het evolutiemodel van de Lamarck – maar hij was vooral een scepticus, zonder dat die scepsis het willen verwerven van kennis in de weg stond. Zoals hij over Ernest Pontifex zegt: *‘Having in fact, after infinite vexation of spirit, arrived at a conclusion which cut at the roots of all knowledge, he settled contentedly down to the pursuit of knowledge, and has pursued it ever since.’* En voordat Freud en anderen die opvatting tot gemeengoed maakten, is Butler ervan overtuigd dat *‘it is our less conscious thoughts and our less conscious actions which mainly mould our lives.’*

The Way of All Flesh bestrijkt zo, op een boeiende, vaak amusante en ook niet weinig erudiete wijze – Butler ziet niet op tegen citaten in het Latijn, Grieks of Frans – een groot deel van wat wij nu de Victoriaanse periode noemen. En de uiteindelijke succesvolle worsteling van Ernest Pontifex om te ontsnappen aan een benauwende omgeving en om een eigen levensvulling en een eigen stem te vinden is van alle tijden. Het is geen toeval dat we echo’s van Butlers boek vinden in James Joyce’s *A Portrait of the Artist as a Young Man*, in D.H. Lawrence’s *Sons and Lovers* en andere romans die dat thema dramatiseren.